

## Huilen met de wolven

Greetje Tromp

'Dat wat wij niet totaal kennen, zou ons met respect moeten vervullen in plaats van met arrogantie', luidt de eerste stelling bij het proefschrift 'Huilen met de wolven, een interdisciplinaire benadering van de mens-dierrelatie' waarop Barbara Noske in oktober 1988 promoveerde. Deze stelling is in feite het 'Leitmotiv' in de studie van de cultureel antropologe, die er niet voor terugschrikt zich buiten de gebaande paden van het gevestigde wetenschapsbedrijf te begeven. Het maakt haar boek niet minder leesbaar en interessant voor ieder die geïnteresseerd is in de manieren waarop mensen met dieren omgaan en in de opvattingen die daaraan ten grondslag kunnen liggen.

'Huilen met de wolven' kent zeven hoofdstukken die eigenlijk in drie delen zijn gegroepeerd. In het eerste deel, dat uit drie hoofdstukken bestaat, wordt een beschrijving gegeven van de menselijke beheersing van dieren. In het tweede deel, dat uit de volgende twee hoofdstukken bestaat en verreweg de meeste ruimte inneemt, passeren verschillende historische natuuroppvattingen de revue alvorens het mechanistisch-positivistische wereldbeeld van de moderne wetenschap wordt getackeld met als illustratieve voorbeelden de leer van Darwin en de leer van Marx. In het derde deel wordt in de laatste twee hoofdstukken besproken wat nu de eigenlijke scheidslijn tussen mens en dier is en welke consequenties dat zou moeten hebben voor opvattingen over en behandeling van dieren.

### Domesticatie

Het verrassende in het eerste deel is de definitie die Noske hanteert voor de menselijke beheersing van dieren, dat wetenschappelijk het domesticatieproces wordt genoemd. Zij gaat niet van de meest gangbare definitie uit die domesticatie als volgt omschrijft: 'het vangen en temmen door de

*mens van dieren met een bepaald soort van gedragskenmerken, hun verwijdering uit hun natuurlijke leefmilieu en voortplantingsgemeenschap en het houden van deze dieren onder gecontroleerde voortplantingscondities met een winst oogmerk'. In navolging van de antropoloog en archeoloog Wilkinson beschrijft zij domesticatie als die situatie waarbij mensen veranderingen gaan forceren in de seizoens-subsistentiecyclus van een dier. Daarmee maakt zij duidelijk dat vangen, temmen en isoleren van dieren niet de wezenlijke kenmerken van het domesticatieproces zijn dat al duizenden jaren in ontwikkeling is, maar de huidige verschijningsvorm van dat proces. Want met seizoens-subsistentiecycli (seizoensgebonden bestaanssystemen) wordt verwezen naar de wijze waarop mensen en diersoorten omgaan met hun middelen van bestaan, gerelateerd*

aan de steeds terugkerende seizoenen. In de oude tijden kwamen mens en dier alleen met elkaar in contact wanneer hun subsistentiecyclus in een bepaald seizoen samenvielen. Maar wanneer die cycli niet spontaan samenvallen, kan zowel mens als dier zijn eigen bestaanssysteem aanpassen aan dat van de ander, zodat het mogelijk wordt mee te profiteren van de bestaansmiddelen van de ander of de ander als middel van bestaan te gebruiken. Mammoetjagers, rendierjagers, bizonjagers, etc. zijn voorbeelden van mensen die hun subsistentiecyclus aanpassen aan die van de diersoort. Noske noemt als voorbeelden van dieren die zich aanpassen aan de bestaanssystemen van de mens de vuilopruimende hondachtigen en de mussen als zogenaamde cultuurvolgers. Wanneer mensen gaan ingrijpen in de subsistentiecyclus van een diersoort (en in verschillende historische tijdperken gebeurt dat op verschillende manieren) en daarmee veranderingen in hun bestaanssysteem afdwingen, slechts dan is er volgens Wilkinsons' definitie sprake van domesticatie. Noske geeft de voorkeur aan deze definitie, omdat 'zij ruimte laat voor een continuüm van mens-dierrelaties in plaats van een statisch beeld te schetsen van een actief, doelbewust menselijk subject dat een passief dierlijk object manipuleert'.

Voor een beschrijving van de huidige situatie voldoet (helaas) de algemeen gangbare definitie van domesticatie beter. Dat is volgens Noske te wijten aan het soort wetenschap en technologie dat in de moderne industriële maatschappijen prevaleert. Zij noemt de moderne wetenschap en technologie 'kapitalistisch', omdat zij sterk zijn gericht 'op het maximaliseren van de opbrengst tegen de laagst mogelijke kosten'. 'De

*dingen zijn wat ze zijn*, om met de bekende politieke en filosofische denker Isaiah Berlin te spreken. Gelijkheid bijvoorbeeld is geen vrijheid of cultuur of rechtvaardigheid. Gelijkheid of welk ander sociaal-politiek begrip dan ook wordt niet gerechtvaardigd of ontmaskerd door het een ander jasje aan te trekken. Zo ook met deze definiëring van wetenschap en technologie als kapitalistisch. Dat is jammer aangezien Noske in het tweede deel van haar boek juist de verandering in wetenschapsopvattingen in de loop der tijd beschrijft aan de hand van wetenschapsinterne en culturele factoren. Ook de toepassing van het marxistisch vervreemdingsbegrip op dieren in de bio-industrie voldoet daarom niet. Marx ontwikkelde zijn begrip vervreemding juist om aan te tonen dat de negentiende-eeuwse arbeiders, die vrij waren om hun arbeid aan te bieden, die geen lijfeigene, horige of slaaf meer waren in een feodaal stelsel, door het economisch produktiestelsel van het hoogkapitalisme toch eigenlijk gevangen zaten en daardoor vervreemd raakten van zichzelf, hun omgeving en de resultaten van hun arbeid. Bij dieren in de bio-industrie ligt dat veel eenvoudiger. Die zijn gevangen in een dictatuur waarin ze niets te zeggen hebben.

In het laatste hoofdstuk van het eerste deel geeft Noske een beschrijving van wat zij met een geslaagde term *'het dier-industrieel complex'* noemt.

Ze toont overtuigend aan dat vooral de belangen van de agro-industrie worden gediend door de grote, monopoliserende, dier-exploiterende bio-industrieën. Ze schetst de negatieve gevolgen daarvan voor de werkers in de dier-industrie, voor de Derde Wereld, voor het milieu, voor de kwaliteit van het voedsel.

Ook tot het dierindustriële complex rekent zij terecht de proefdieren. De ambivalente vooronderstelling van proef-diergebruik brengt zij kernachtig onder woorden: *'In de kern van het proefdierwezen ligt een paradox: enerzijds worden mens en dier vergelijkbaar geacht en anderzijds wordt deze vergelijking genegeerd. De belanghebbenden zijn zich duidelijk bewust van de continuïteit tussen mens en dier, hun experimentele praktijken baseren zich precies op dit inzicht. Maar dat wat de basis vormt voor hun praktijk, wordt vervolgens in theorie ontkend. Er bestaat natuurlijk niet slechts een objectieve gelijkvormigheid tussen mens en dier, ook hun subjectieve bewustzijnstoestanden zoals pijn, angst en onbehagen kunnen niet totaal verschillend zijn. Mocht men daaraan twijfelen dan hebben dierproeven dit, oh ironie, gevoelig aangetoond.'* Het onluisterende en afschuwelijke voorbeeld van de twee Deense artsen die in dienst (maar niet in opdracht) van Amnesty International martelproeven op varkens deden omdat deze dieren fysiologisch zo veel op mensen leken, licht deze stelling genoegzaam toe.

#### **Beheersing door de wetenschap**

In het tweede deel wordt allereerst aandacht besteed aan niet-Westerse natuuropvattingen, - waaronder het mythologisch Droomtijdbegrip van de Aboriginals in Australië -, aan klassiek-Griekse natuuropvattingen en aan de natuuropvattingen in het Middeleeuwse Europa. De wording van de moderne wetenschap relateert Noske aan het 'verdinglijken' van de natuur. Om de natuur te kennen en daardoor te kunnen beheersen, moest de natuur tot een te onderzoeken object worden gemaakt, waar de mens als subject niet langer deel van uitmaakte. De mens

ging naast de natuurlijke wereld staan; de eenheid was verbroken. De wetenschap vroeg niet langer naar het waarom maar naar het hoe. Voor de wetenschappelijke houding had dit vergaande consequenties zoals het volgende citaat laat zien: *'Sinds het ontstaan van dit type wetenschappelijke kennisverwerving wordt wetenschap identiek geacht met een actief gravend subject dat wil doordringen tot een passief en inert natuurlijk object. Hoe groter de psychologische afstand tussen de wetenschapper en het object, des te minder bekommert hij zich om de eigenheid van zijn onderzoeksobject en des te heviger is zijn verlangen om het te ontleden en erin door te dringen... De subject-objectrelatie staat voor een echte wetenschappelijke aanpak, noties of gevoelens van empathie, verbondenheid of intersubjectiviteit passen een wetenschapper niet. Hij mag niet emotioneel betrokken raken bij zijn onderzoeksobject, want dit zou het peil van zijn wetenschappelijke prestatie nadelig beïnvloeden. Positivistische wetenschap is een kenform die zich distantieert van elk waardeoordeel en elke waardebepaaldheid, waardoor ook het object van kennis wordt gereduceerd tot iets technisch zonder eigen waarde.'*

De stap van de Franse filosoof Descartes naar een wetenschap die dieren als machines beschouwde en pijn en angst bij dieren ontkende, was hierna geen grote stap. Wetenschappelijke experimenten op dieren werden hiermee gelegitimeerd. Noske laat een tijdgenoot van Descartes aan het woord tot wie de nieuwe wetenschapsopvatting kennelijk nog niet voldoende was doorgedrongen: *'...Zij zeiden dat dieren klokken waren en dat het geluid dat zij voortbrachten als ze geslagen werden het geluid was van een kleine veer*

die was getoucheerd, maar dat het hele lichaam zonder gevoel was. Zij spijkerden de arme dieren met hun vier poten op planken vast om vivisectie op hen toe te passen en de bloedsomloop te aanschouwen, wat een belangrijk onderdeel van gesprek was'. Met onderkoelde emotie verzet Noske zich tegen een wetenschap die van dieren een optelsom van kwantificeerbare onderdelen maakt. Het credo van de sociale wetenschappen 'de som is meer dan het geheel der delen' past zij ook op dieren toe: 'Het dier is eigenlijk de natuur die naar ons terugkijkt. Het is deze innerlijkheid, dit zelf en deze eigenheid die worden onttoerd als de wetenschap alle niet-fysieke krachten uit de natuur tracht te bannen, of op zijn hoogst de status van bijverschijnsel geeft'.

Op een zelfde manier verwijt Noske de negentiende-eeuwse evolutionaire vooruitgangsenders Darwin en Marx, respectievelijk biologisch en sociologisch reductionisme. Darwin omdat hij alle levende wezens wil herleiden tot wettelijke objecten en Marx omdat slechts mensen in staat zouden zijn vorm te geven aan hun geschiedenis. De wijze van redeneren en analyseren van Noske geeft duidelijk aan dat zij geen adept is van de wetenschappelijk voorgeschreven subject-objectrelatie. Hier volgt een stukje van haar betoog over Marx waar de onbevangenheid van haar kritiek verfrissend aandoet: 'Het marxisme ontzegt dieren uitdrukkelijk het vermogen tot het sociale en tot vrijheid, en dus wordt het vermogen van dieren om waarde te hechten aan hun eigen leven eveneens

ontkend. Het marxisme geeft de natuur geen enkele mogelijkheid 'voor zichzelf te spreken'... Ik heb me altijd al afgevraagd hoe mensen (marxisten en anderen) zo overtuigd kunnen zijn van hun eigen vermogen om dierlijk onvermogen te beoordelen. Mensen pretenderen om van binnenuit te weten dat dieren die niet bezitten! Maar waar de natuur niet wordt geacht te 'spreken', kan zij ook niet gehoord worden...'

Ook met de sociobiologie heeft Noske nog een appeltje te schillen. Zij verwijt de sociale wetenschappen de dieren te negeren. Slechts de biologie heeft dieren als haar onderzoeksobject en juist in de biologie heerst een mechanistisch, ontdierlijkt, dierbeeld. De biologie als wetenschap kent geen categorieën als het sociale, de cultuur of bewustzijn. Als gevolg daarvan worden dieren ook in andere wetenschappen beschouwd als genetische of omgevingsgebonden mechanismen zonder cultuur en zonder bewustzijn. Maar wanneer de sociobiologie, in de definitie van haar grondvester omschreven als 'de systematische studie van de biologische basis van alle vormen van sociaal gedrag' haar begrippenapparaat toepast op de menselijke soort, steigeren alle sociale wetenschappers. Noske laat overtuigend zien hoe bedreigend de continuïteit, de vloeiende overgang, tussen dier en mens in de verschillende wetenschappen wordt ervaren. Biologisch determinisme geldt voor dieren niet voor mensen. De vraag of biologisch determinisme het diergedrag wel recht doet, wordt nauwelijks gesteld.

## Het verschil tussen mens en dier

In het laatste deel van 'Huilen met de wolven' komt die vraag wel regelmatig aan de orde. Wat onderscheidt mensen nu echt van dieren? Is dat de taal, het gebruik van werktuigen, het vermogen om te bedriegen of voor de gek te houden? Noske is op haar best wanneer ze elke bewering van de menselijke uniciteit in twijfel weet te trekken door de meest uiteenlopende voorbeelden uit de dierenwereld. Ze valt op originele wijze het antropocentrisme - de mens is de maat van alle dingen - aan bij sociaal-wetenschappelijke beschrijvingen van bij dieren opgegroeide kinderen en bij diergedrag dat niet meteen in bestaande classificaties kan worden opgenomen. Haar betoog mondt niet uit in het gelijkstellen van mens en dier. Dieren zijn noch machines, noch mensen, constateert zij. Het is ons probleem, met nare en vergaande gevolgen voor het dier, dat er in ons denken geen ruimte is voor een notie van een niet-menselijk subject. Het anders-zijn van dieren zijn wij gaan negeren in plaats van te respecteren. Onze talige en visuele wereld is een heel ander dan de geurwereld van een hond, de akoestische wereld van een dolfijn, de tactiele wereld van een paard. Waarom die verschillende werelden worden genegeerd, waarom er een gebrek is aan wetenschappelijke nieuwsgierigheid naar de verschillende dierenwerelden en de consequenties daarvan voor de relaties tussen mens en dier en vooral voor de kwaliteit van het leven van dieren, al deze vragen komen aan bod in deze soms te weinig gestructureerde maar vaak meeslepende studie van Noske.

■ Greetje Tromp, socioloog, Oostumerweg 11, 9893 TB Garnwerd, 05903 - 2244.

Noske, Barbara: Huilen met de wolven. Een interdisciplinaire benadering van de mens-dierrelatie. 299 bladzijden, met summary, bibliografie, register (1988). ISBN 90-6012-765-X. Uitgever van Gennep, Amsterdam. Prijs f.39,50.